

Міністерство охорони здоров'я України
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова
Науково-дослідний інститут реабілітації інвалідів

**ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВА
РЕАБІЛІТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ
ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА УЧАСНИКІВ
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ**

Методичні рекомендації

Міністерство охорони здоров'я України
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова
Науково-дослідний інститут реабілітації інвалідів

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Медичного
департаменту МОЗ України

Кравченко В.В.

«15» 06 2016 р.

ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВА РЕАБІЛІТАЦІЯ
ІНВАЛІДІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА
УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Методичні рекомендації

Вінниця 2016

УДК 364.048.6:355.292

Установа-розробник: Науково-дослідний інститут реабілітації інвалідів
Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

Укладачі:

к.м.н. Кравченко В.В.

д.м.н., професор Шевчук В.І.

к.м.н. Беляєва Н.М.

Яворовенко О.Б.

Рецензенти:

акад. НАМН України, професор **Коваленко В.М.**

з.д.н. і т. України, професор **Зозуля І.С.**

**Головний позаштатний спеціаліст МОЗ України зі спеціальності
«Терапія», д.м.н., професор Нетяженко В.З.**

У методичних рекомендаціях представлені мета, завдання, принципи, напрями, психологічні аспекти і проблемні питання професійно-трудової реабілітації (особливості профорієнтації, професійного навчання та перенавчання, працевлаштування) інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції, роль і функції МСЕК та інших державних і суспільних установ в цьому процесі, особливості професійної реабілітації інвалідів військової служби при деяких видах патології, невирішені питання та шляхи удосконалення системи професійно-трудової реабілітації інвалідів військової служби та учасників АТО. Адресовані спеціалістам системи медико-соціальної експертизи, ЛКК лікувально-профілактичних закладів, фахівцям в галузі реабілітації, спеціалістам державної служби зайнятості.

ЗМІСТ

	Стор.
Перелік умовних скорочень.....	4
Вступ.....	6
Профорієнтація та її особливості в роботі з інвалідами військової служби.....	7
Питання професійного навчання та перенавчання інвалідів військової служби та учасників АТО.....	13
Зайнятість інвалідів військової служби та учасників АТО. Форми і методи роботи Служби зайнятості з учасниками АТО.....	22
Особливості професійної реабілітації інвалідів військової служби при деяких видах патології.....	31
Невирішені питання та шляхи удосконалення системи професійно-трудової реабілітації інвалідів військової служби та учасників АТО.....	33
Література та джерела.....	35
<i>Додаток.</i> Анкета опитування учасника АТО щодо соціальної та професійної адаптації	37

Перелік умовних скорочень:

АСУ – автоматизовані системи управління
АТО – антитерористична операція
АТЦ – антитерористичний центр
БД – бойові дії
ВВ – ветерани воєн
ВЛК – військово-лікарська комісія
ВМКЦ – військово-медичний клінічний центр
ВМС – військово-морські сили
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВНМУ – Вінницький національний медичний університет
ВОІ – Всеукраїнська Організація Інвалідів
ВООЗ – Всесвітня Організація Охорони Здоров'я
ВПС – військово-повітряні сили
ВРУ – Верховна Рада України
ДЗ – державний заклад
ДП – державне підприємство
ДПтС – державна пенітенціарна служба
ДСНС – державна служба з надзвичайних ситуацій
ЕОМ – електронно-обчислювальні машини
ЖЕО – житлово-експлуатаційне об'єднання
ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання
ЗС – Збройні Сили
ЗУ – Закон України
ІПР – індивідуальна програма реабілітації
ІТ – інформаційні технології
КЗ – комунальний заклад
КЗпП – Кодекс законів про працю України
КМДА – Київська міська державна адміністрація
КМУ – Кабінет Міністрів України
КРГ – клініко-реабілітаційні групи
ЛВК – локальні військові конфлікти
ЛКК – лікарсько-консультативна комісія
ЛНА на ЧАЕС – ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції
ЛПЗ – лікувально-профілактичний заклад
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МКХ-10 – Міжнародна Кваліфікація Хвороб 10-го перегляду
МО – Міністерство оборони
МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
МСЕ – медико-соціальна експертиза
МСЕК – медико-соціальна експертна комісія
НВП – національний валовий продукт

НВЧ-поле – надвисокочастотне поле

НГУ – Національна гвардія України

НДІ – науково-дослідний інститут

НПЦ – науково-практичний центр

ОГД – одноразова грошова допомога

ОДА – обласна державна адміністрація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОРА – опорно-руховий апарат

ПВЯ – професійно важливі якості

РЕА – радіоелектронна апаратура

РЛС – радіолокаційна станція

СБУ – Служба безпеки України

СЕС – санітарно-епідеміологічна станція

ТЗР – технічні засоби реабілітації

УБД – учасник бойових дій

УП та СЗН – управління праці та соціального захисту населення

ФК – функціональний клас

ЦПТО – центри професійно-технічної освіти

ЧПК– числове програмне керування

ВСТУП

Найважливіше місце в системі реабілітації інвалідів військової служби, як і інших категорій інвалідів, займає система професійної реабілітації осіб, які втратили або суттєво знизили можливості трудової діяльності в колишній професії (спеціальності) в результаті отриманого фізичного дефекту або захворювання, що розвилось.

Професійна реабілітація є особливо важливою для ветеранів-інвалідів та ветеранів в цілому. Людина, яка побувала в умовах війни, військових дій, прагне повернутися в стан війни, що став для неї звичним. З цим пов'язано, наприклад, працевлаштування колишніх військовослужбовців в охоронні структури. Така форма професійної реабілітації не є ідеальною, оскільки по-справжньому соціальна реабілітація повинна бути спрямована на «викорінення війни» у свідомості ветерана.

Проблема професійної реабілітації та зайнятості інвалідів повинна бути важливим напрямком соціальної політики держави.

У зв'язку з цим постає гостро питання про необхідність навчання і перенавчання інвалідів-ветеранів (особливо, рядових, сержантів та ін.), що не мали до призову в армію спеціальної освіти і навичок професійної діяльності.

Антитерористична операція (АТО), що відбувається на Сході України, забирає тисячі людських життів – кращий генетичний потенціал української нації. Госпіталі по всій країні щоденно приймають на лікування поранених військових із зони АТО. Незалежно від періоду лікування учасники бойових дій зіштовхуються із проблемою необхідності ефективної реабілітації.

В умовах війни реабілітація військовослужбовців має загальнодержавне значення, є важливою складовою обороноздатності країни. Для вирішення цієї задачі необхідно об'єднати зусилля держави і суспільства, а також спиратися на передовий зарубіжний досвід.

Комплексна реабілітація інвалідів військової служби та учасників бойових дій (учасників АТО) повинна передбачати законодавчо закріплені гарантії та аспекти реабілітації й адаптації, що включають: медичну, фізичну, психологічну соціальну реабілітацію, протезування та ортезування, забезпечення технічними засобами реабілітації, а також професійну реабілітацію, що складається з професійної орієнтації, професійної освіти, професійно-виробничої адаптації та працевлаштування

Саме питанням професійно-трудої реабілітації військовослужбовців – учасників та інвалідів бойових дій – присвячені дані методичні рекомендації, в яких автори спробували узагальнити існуючий на сьогодні досвід, який накопичився на даний момент в закладах різного відомчого спрямування щодо надання послуг з професійно-трудої реабілітації військовослужбовцям, що втратили здоров'я внаслідок проведення АТО на Сході нашої країни, досвід зарубіжних країн з питань реабілітації військовослужбовців, що стали інвалідами внаслідок локальних військових конфліктів, а також існуючий в українському законодавстві масив нормативно-законодавчих документів з цього виду реабілітації.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В РОБОТІ З ІНВАЛІДАМИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Професійна реабілітація інвалідів військової служби насамперед повинна передбачати здійснення їх *професійної орієнтації*. Вона є початковим етапом у системі заходів щодо їх соціально-трудової реабілітації, від якого залежить ефективність подальших етапів – *професійного навчання* та *раціонального працевлаштування*.

Професійна орієнтація – система і процес визначення структури найбільш розвинених здібностей інваліда з метою подальшого підбору на цій основі виду професійної діяльності. Вона передбачає вибір людиною суспільно-необхідної професії, що найбільш відповідає її індивідуальним можливостям, інтересам, мотивам і не завдає шкоди здоров'ю.

Професійна орієнтація інваліда має свої специфічні особливості. Якщо відносно здорової людини при вирішенні цього питання основне значення має вивчення її інтересів, психологічних особливостей особистості, то стосовно інваліда доступність професії визначається не тільки особистісними, але і, головним чином, клінічними, психофізіологічними особливостями і значною мірою можливостями адаптації хворого організму до професійної праці, що обирається. Здатність людини виконувати конкретну роботу обумовлюється комплексом внутрішніх і зовнішніх факторів, які треба виявити, кваліфіковано проаналізувати, оцінити і узагальнити в цілісній характеристиці особистості. У цій характеристиці повинні міститися відомості про показані інваліду умови праці та їх відповідність вимогам, що пред'являються професією до людини.

Описи професій (психограмми) зазвичай містять загальні відомості про професію (форми професійної підготовки, опис робочого місця), опис змісту та умов праці (матеріали, інструменти, процес і результат роботи, необхідні знання та вміння та ін.), опис людини в процесі праці (позитивні і негативні моменти в роботі, труднощі, ступінь відповідальності, елемент творчості, психофізіологічні якості і медичні протипоказання, позитивні і негативні наслідки роботи для людини), соціально-економічні особливості професії.

Відповідно до **класифікації професій** Клімова Є.О. (1993) виділяється 3 *типи професій*, які пред'являють людині відповідні типові вимоги:

- *гностичний тип професій* – вимагає вираженої пізнавальної активності, стійкості уваги, спостережливості;
- *перетворюючий тип професій* – вимагає від людини наявності таких якостей, як схильність до практичного впливу на середовище; інтерес, спрямований на процес і результат цього впливу; активність, працездатність;
- *вишукувальний тип професій* – вимагає наявності інтересу до нового, здатності долати стереотипи і знаходити нові рішення.

Професійна орієнтація інвалідів військової служби та учасників АТО може бути організована в установах різної відомчої приналежності – в спеціалізованих центрах комплексної реабілітації учасників бойових дій (УБД), військовослужбовців, звільнених з військової служби, в установах служби зайнятості (центрах та відділеннях служби зайнятості), соціального захисту, освіти.

Робота по професійній орієнтації включає 3 напрями: 1) професійна інформація; 2) професійне консультування; 3) професійний відбір.

Професійна інформація. Її мета – організація інформаційного простору, що дозволяє особі з інвалідністю отримати максимум відомостей про світ професій, їх ринок в регіоні; надання інформації, що формує уявлення про зміст професій і спеціальностей, вимоги, що висуваються ними до людини, шляхи і умови професійної підготовки з урахуванням реальних можливостей працевлаштування, в результаті чого створюються передумови для усвідомленого вибору сфери діяльності, професії і способу життя. Здійснюється через бесіди, лекції, публікації, заходи, що проводяться в індивідуальній та груповій формах для різних категорій населення, засоби масової інформації (наприклад, реклама професій по радіо, випуск проспектів, брошур, плакатів про них).

Професійне консультування. Його мета – надати інваліду сприяння у виборі або зміні професії з урахуванням його функціональних можливостей, побажань, схильностей, наявних вакансій, перспектив працевлаштування.

Профконсультант допомагає клієнту: 1) зняти тривожний стан; 2) визначити проблему, якщо вона не зовсім чітка – виявити коло його схильностей і можливостей і підібрати відповідну групу професій; 3) звузити поле вибору професії (якщо інвалід не визначився щодо своєї подальшої трудової діяльності), або розширити коло її пошуку (якщо він не бачить можливості змінити рід занять); 4) розкрити реальні варіанти виходу із становища, актуалізувати пошук нових шляхів професійного самовизначення; 5) отримати інформацію про можливості перенавчання.

Консультант в процесі роботи з клієнтом досліджує: 1) професійні інтереси; 2) професійні схильності; 3) мотивацію професійного самовизначення; 4) психологічну профпридатність до певних видів діяльності.

Професійне консультування проводиться з урахуванням стану здоров'я особи, що звернулася, і структури регіональної потреби в кадрах.

Остаточне рішення про вибір (або зміну професії), навчального закладу, місця роботи приймає особа з інвалідністю. Не можна нав'язувати їй готові рішення, потрібно вести до самостійного вибору професії, надаючи тільки таку відповідно спрямовану інформацію, яку вона готова сприйняти.

Різні вимоги й особливі умови, що висуваються окремими видами праці, викликають необхідність чіткого формулювання принципів положень, які визначають протипоказання і, навпаки, виявлення тих параметрів професійної діяльності, які не тільки не зашкодять хворій людині з медичних позицій, але і дозволять проявити себе, розширити свої обмежені можливості. Саме цим зумовлене значне місце психологічної діагностики у профорієнтаційному процесі взагалі і, зокрема, у осіб з інвалідністю.

Психодіагностика інвалідів при проведенні профорієнтації спрямована на виявлення збережених вищих психічних функцій, на можливості компенсації наявних порушень, на визначення умов і режимів діяльності, в яких можлива оптимальна працездатність.

Працюючи з інвалідами, необхідно проводити психодіагностику не тільки для оцінки функціональних можливостей (оцінити пам'ять, увагу та ін.), але і виділити особливості особистості, які визначають характер поведінки людини – самооцінку, самовідношення, ієрархію цінностей, рівень домагань, установки.

Слід зазначити також, що і несприятлива самооцінка ускладнює процес профорієнтації осіб з інвалідністю, тому що невпевненість в собі, очікування невдачі можуть негативно позначатися на виборі професії. Часто інвалідів

змушує схилитися до більш простих варіантів при виборі професії страх невдачі в майбутній роботі, осуд з боку адміністрації та колег. Небажаними є випадки, коли інвалід оцінює себе і свої можливості неадекватно низько, через невпевненість і побоювання не впоратися із завданням віддає перевагу більш простому, але легко досяжному шляху реалізації професійних можливостей.

Профорієнтація інвалідів передбачає корекцію неадекватних самооцінок, причому як завищених, так і занижених.

Якісно провести професійне тестування може тільки фахівець, який має відповідну підготовку, бажано вищу психологічну освіту. Профдіагностика і прогнозування профпридатності – справа досить складна, оскільки людська психіка має величезні компенсаторні можливості і часто відсутність тої чи іншої професійно важливої якості може компенсуватися в ході діяльності. Під час консультування все ж важливо знизити ймовірність випадковості вибору професії, наприклад, під впливом поверхневої інформації.

Допомогти інвалідові у виявленні його інтересів, оцінці здібностей профконсультант може, використовуючи профдіагностичні методики, тести.

Тестування слід проводити з конкретною метою, в ході певної роботи, при точно поставлених перед експериментатором завданнях; воно буває обов'язковим або бажаним; його результати можуть використовуватися в будь-якому дослідженні або надаватися тільки досліджуваним, як, наприклад, в ході індивідуально-психологічного консультування.

Будь який, навіть найнадійніший тест, не дає вичерпної інформації про людину, а лише дає привід до роздумів. Тестування буває ефективним тільки в тому випадку, коли над його результатами проведена досить складна і тонка робота – робота інтерпретатора. Без неї можна отримати лише опис факторів або короткі характеристики залежно від набраних балів.

Кожному консультанту необхідно майстер якомога ретельніше підібрати методики, що відповідають його індивідуальним особливостям і стилю діяльності. Він повинен вміти чітко і ясно формулювати для себе, з якою метою він застосовує ту чи іншу методику, що це дасть йому при проведенні консультації.

Психологічне тестування доцільно проводити при підборі нової професії для інваліда військової служби, при виборі професії, якщо він такої не має, при діагностиці профпридатності до наявної спеціальності.

У профконсультаційній роботі фахівці використовують: 1) блок мотиваційних методик; 2) блок інтелектуальних методик; 3) блок методик дослідження професійно важливих якостей; 4) блок особистісних методик.

До найбільш відомих *мотиваційних методик* відносяться опитувальник професійної готовності (ОПГ), ОПГ-М (альтернативний), Карта інтересів, опитувальник термінальних цінностей, анкета профнамірів і опитувальник Холланда (іноді пишеться «опитувальник Голланда»).

З *інтелектуальних методик* широко поширені короткий орієнтовний тест (КОТ), IST-70, прогресивні матриці Равена, опитувальник Амтхауера (форми А і Б), інтелектуальний тест Айзенка.

Методики дослідження професійно важливих якостей (ПВЯ) – уваги, пам'яті, сприйняття, відчуттів – стандартизовані і мають, як правило, норми для різних вікових груп. Кращими із особистісних методик, на думку фахівців, є методики Кеттелла (форми А і С), Айзенка, Розенцвейга, Люшера, Спілбергера і Тейлора, рівня суб'єктивного контролю (РСК).

Можна виділити *3 етапи консультивання*: 1) застосування психологічних методик (проведення та обробка даних); 2) проведення профорієнтаційного аналізу; 3) перегляд професіограм і вибір професії, що відповідає бажанням і можливостям інваліда.

Для профорієнтації інвалідів по зору можуть бути використані всі запропоновані методики. Ступінь зниження зорової функції не перешкоджає виконанню цих завдань. Критерії оцінки результатів дослідження загальні. Але при цьому слід віддавати перевагу тим методикам, які не вимагають тривалої зорової навантаження і роботи з дрібним шрифтом. Наприклад, оцінити увагу цих людей переважно за допомогою проби «Таблиці Шульте», не вдаючись до допомоги методики «Коректурна проба».

Для інвалідів внаслідок патології органу слуху можуть бути використані також будь-які методики. Але при цьому слід чітко пред'являти інструкції, обов'язково контролювати правильність засвоєння умови виконання завдань.

У випадках тривалої та поглибленої індивідуальної роботи з клієнтом тести можуть не знадобитися, оскільки близький контакт і безпосереднє знайомство дають психологу всю необхідну діагностичну інформацію про клієнта.

Одним з найбільш тонких, складних в роботі профконсультанта з інвалідами взагалі і з інвалідами військової служби зокрема, є коректне викладення результатів психодіагностичного тестування. Для того, щоб коректно охарактеризувати особистість клієнта, можна застосовувати *наступні принципи*:

1) *принцип деноміналізації* – переформулювання термінів, що характеризують риси особистості, з іменників або прикметників в дієслова (психолог говорить не про те, яким є клієнт або якими якостями володіє, а про те, що він робить або відчуває);

2) *принцип контекстуалізації* – вказівка на утримання ситуацій, в яких можуть спостерігатися риси особистості (психолог говорить про те, коли і де людина веде себе тим або іншим чином);

3) *принцип позитивної реінтерпретації* – заміна заперечень у визначенні поведінки людини на твердження, що не містять частку «не» (психолог відмовляється від вживання виразів «не може», «не вміє», «не здатний», що викликають уявлення про обмежені можливості клієнта і відсутність тих чи інших якостей).

У процесі роботи з інвалідом слід починати з простіших завдань, завідомо доступних хворому, у подальшому поступово збільшуючи і навантаження, і складність завдань. Від фахівця потрібно також уміння налагодження спілкування, зняття напруги в ситуації тестового випробування і корекції негативних установок пацієнтів.

Оскільки інваліди військової служби є досить складними клієнтами, тому при проведенні профорієнтаційної роботи з ними профконсультанту важливо враховувати наступні *правила*.

1. Необхідно знати нормативні основи для роботи з цим контингентом.
2. Питання раціонального працевлаштування інвалідів військової служби є комплексним, його рішення залежить від узгоджених дій різних фахівців і служб: лікарів-експертів, реабілітологів, психологів, фахівців з соціальної роботи, профконсультантів, юристів, роботодавців.
3. Для ефективної роботи психолог повинен мати професійну позицію, коректність та позитивну установку по відношенню до інваліда.

4. Взаємозрозумілий діалог дозволяє точно визначити проблему, зрозуміти емоційний стан інваліда, підвищити його самооцінку і активність у вирішенні ситуації.

5. Вирішення питання раціонального працевлаштування інваліда можливо лише в тому випадку, коли він сам є активним учасником процесу власної професійної реабілітації.

6. Знання психології клієнта – інваліда військової служби – допоможе швидше встановити контакт та обрати найбільш ефективні способи його раціонального працевлаштування або перенавчання.

7. У центрі роботи має бути інвалід з усіма притаманними йому індивідуальними особливостями.

Заключним етапом профорієнтації є складання *плану пошуку роботи* інвалідом учасником військової служби спільно з профконсультантом. План повинен бути детальним і чітким. Обговорення плану пошуку роботи має завершитися чітким розумінням клієнтом, що і як він повинен робити найближчим часом. Воно може включати:

1. Підготовку автобіографії, професійного резюме з докладним аналізом професійних навичок і вмінь. Використання автобіографії, резюме або їх окремих фрагментів у поданні себе роботодавцю.

2. Роботу з оголошеннями, вакансіями (газети, радіо, телебачення, інтернет, оголошення на вулицях).

3. Розміщення інформації про себе як про людину, що шукає роботу (наприклад, оформлення купона безкоштовного оголошення в газетах тощо).

4. Активну роботу з газетними статтями, передачами радіо і телебачення, де йде мова про розширення виробництва або майбутні зміни; з оголошеннями про послуги організацій і фірм.

5. Здійснення пошукових телефонних дзвінків навімання і за оголошенням.

6. Звернення до родичів і знайомих за допомогою.

7. Пошуковий візит навімання з метою збору інформації про підприємство.

8. Пошуковий візит за попереднім дзвінком або домовленістю.

9. Перенавчання на курсах Служби зайнятості або самостійно з метою отримання додаткової професії.

10. Пошук можливості стажування та безкоштовного виконання роботи з метою подальшого працевлаштування (для молодих інвалідів військової служби, які вперше отримали професійну освіту і не мають досвіду роботи).

11. Працевлаштування в декілька етапів для отримання роботи з бажаними параметрами (наприклад, спочатку працевлаштування на роботу з необхідним статусом, але низькою оплатою, потім вже робота з більш високою оплатою).

12. Тимчасова робота за контрактом або трудовою угодою з перспективою зарахування в штат.

Специфічними для інвалідів військової служби є 3 моменти.

1. Трудові функції, навички та вміння у них зазвичай збережені краще, ніж соціальні, що свідчить про їх можливість виконувати професійну діяльність. Профконсультанту слід звернути увагу на надання їм допомоги у структуруванні свого професійного досвіду.

2. Соціальні навички та вміння, здатність орієнтуватися в соціумі у інвалідів військової служби в цілому розвинені гірше, ніж у здорових людей.

Тому саме їх в першу чергу слід навчати навичкам пошуку роботи, щоб підвищити ймовірність працевлаштування.

3. Відчуття себе інвалідом створює внутрішні психологічні бар'єри, невпевненість у собі, що заважає на рівних конкурувати зі здоровими, хоча зовні, на фізичному рівні, інвалідність може бути і не видно іншим людям (наприклад, у випадку інвалідності у зв'язку із захворюваннями внутрішніх органів). Роботу з інвалідами слід вибудовувати в позитивному ключі, напруженому на зміцнення віри в свої можливості.

Переорієнтація інваліда військової служби – це робота з дорослою, певною мірою сформованою людиною і тут повинні розглядатися наступні параметри: суспільне становище людини, пов'язане з даною професією; місце даного професіонала серед людей (фактичне, адекватно усвідомлюване чи уявне через упередження); місце роботи і пов'язані з ним умови (санітарно-гігієнічні, режимні, побутові); можливості, перспективи просування, професійного зростання, самоосвіти, підвищення культурного рівня; складність, змістовність, різноманітність трудових завдань і вимоги професії до психофізіологічних, особистісних якостей людини; важкість і напруженість праці. Тому дослідження професійних інтересів інвалідів також мають важливе практичне значення для їх професійної орієнтації.

В цілому процес переорієнтації інвалідів військової служби як дорослих сформованих людей, що часто мають спеціальність або базову освіту, характеризується такими *особливостями*:

- 1) наявністю вже сформованих стійких уявлень про себе як про представника певної професії з усталеними знаннями, вміннями, навичками, системою вимог до вирішення професійних завдань;
- 2) наявністю сформованого професійного та соціально-психологічного статусу;
- 3) необхідністю вирішувати питання вибору професії на тлі значимих порушень у мотиваційній сфері;
- 4) певною «несвободою» в плані професійного самовизначення через наявність обмежень соматичного, психологічного та вікового характеру.

Всі ці особливості присутні на тлі несприятливої для інваліда соціально-психологічної та економічної ситуації, яка характеризується наявністю захворювання, необхідністю істотних змін у життєвому укладі, а також різким погіршенням становища на ринку праці.

Вимушена зміна професії – завжди явище хворобливе і важке. Професійна орієнтація, допомога фахівця, що враховує перераховані вище особливості інвалідів військової служби, дозволяє певною мірою робити цей процес менш хворобливим і більш успішним за кінцевим результатом.

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА ПЕРЕНАВЧАННЯ ІНВАЛІДІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА УЧАСНИКІВ АТО

Питання про професійну освіту інвалідів військової служби потребує спеціального вирішення у випадках виникнення інвалідності.

Професійна освіта інвалідів військової служби в рамках концепції їх медико-соціальної реабілітації представляє собою систему і процес оволодіння знаннями, навичками та вміннями в області рекомендованої професійної діяльності.

Хоча професійна освіта і не гарантує зайнятості інваліда, проте лише високий рівень професійної освіти робить його конкурентоспроможним на ринку праці і надає йому рівні шанси з неінвалідами. Освіта забезпечує більш широке надання інваліду допомоги в його соціальній інтеграції в суспільство, допомагаючи визнати і зрозуміти навколишнє середовище, не пристосоване для життя інвалідів.

Найважливішим моментом, що впливає на ефективність навчання інвалідів військової служби, є необхідність *професійної переорієнтації*. Кінцева ефективність переорієнтації тим вище, чим краще людина зуміє зібрати і грамотно проаналізувати всю необхідну в цьому випадку інформацію, правильно визначить, що їй доцільно шукати на ринку праці.

У цьому зв'язку для інваліда-учасника БД однією з найважливіших стає проблема психологічної готовності до зміни професії.

Психологічна готовність до зміни професії представляє собою стан людини, який характеризується рівнем сформованості ряду особистісних якостей, що впливають на ефективність професійної переорієнтації, а також наявністю певних знань і умінь, необхідних для її грамотного практичного здійснення. Цей стан в умовах ринкових відносин доцільно підтримувати, удосконалюючи необхідні особистісні якості, оновлюючи інформацію про ринок праці, постійно, протягом усього професійного шляху.

В деяких випадках професійному навчанню повинні передувати: 1) підбір професії і перевірка можливості її виконання; 2) відвідування підготовчих курсів; 3) придбання спеціальних навичок поведінки з механічними засобами (для сліпих і т.п.); 4) відвідування курсів для підготовки до перенавчання або підвищення кваліфікації.

Професійне навчання інвалідів обов'язково поєднується з проведенням медичної та соціальної реабілітації, що є одним з найважливіших чинників інтеграції цього контингенту в звичайні освітні установи.

Професійна реабілітація інвалідів має на меті забезпечити їм рівні можливості для зайнятості, створюючи «ланцюжки» від навчання до робочого місця. Статус зайнятого надає інваліду відповідний рівень матеріального забезпечення та гарантує найбільш ефективну реалізацію його особистісного потенціалу. Створення оптимальних умов праці інвалідів передбачає впровадження ергономічних принципів організації їх праці, розробку відповідних санітарно-виробничих параметрів виробничого середовища, рівнів нервово-психічного напруження і фізичних навантажень, режимів праці та відпочинку.

Для переходу від навчання до роботи важливою є *професійно-виробнича адаптація*, яка становить собою систему і процес визначення оптимального рівня виробничих навантажень, пов'язаних з виконанням вимог рекомендованої професійної діяльності в умовах конкретного виробництва, з пристосуванням до них інвалідів.

Раціональне працевлаштування означає адекватність умов і змісту праці психофізіологічним особливостям інваліда, соціально-економічну рівноцінність рекомендованої йому професійної діяльності раніше виконуваний (у разі її зміни) або виконуваний здоровим працівником аналогічної роботи (у разі первинного виходу на ринок праці).

Держава гарантує інвалідам необхідні умови для отримання освіти та професійної підготовки. Як і для інших категорій інвалідів, отримання освіти і професійної підготовки інвалідами військової служби регламентується *Законом України «Про освіту»*.

Система освіти в Україні, відповідно до ст. 28 цього Закону, складається із: навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. Держава забезпечує інвалідам отримання основної загальної, середньої (повної) загальної освіти, початкової професійної, середньої професійної та вищої професійної освіти відповідно до ІПР інваліда.

Професійна освіта інвалідів в освітніх установах різних типів і рівнів здійснюється відповідно до законодавства України. Згідно із *ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»*, у разі складення вступних іспитів з позитивним результатом до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації зараховуються поза конкурсом інваліди I та II груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю, до професійно-технічних навчальних закладів – інваліди, яким не протипоказане навчання за обраною професією та спеціалізацією. За інших рівних умов інваліди мають переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів. Під час навчання стипендія та пенсія інвалідам виплачуються в повному розмірі. Для інвалідів, які потребують спеціальних умов для здобуття професійної освіти, створюються спеціальні професійні освітні установи різних типів і видів або відповідні умови в професійних освітніх закладах загального типу. Професійна підготовка і професійна освіта інвалідів тут здійснюються відповідно до державних освітніх стандартів на основі освітніх програм, адаптованих для навчання інвалідів. Державні органи управління забезпечують учнів безкоштовно або на пільгових умовах спеціальними навчальними посібниками та літературою, а також забезпечують учням можливість користування послугами сурдоперекладачів.

Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами ступенів вищої освіти відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації. Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. Вищими

навчальними закладами є: університет, академія, інститут, коледж. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може проводитися з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей – екстерном. Держава також сприяє здобуттю освіти інвалідами в домашніх умовах. Реальну можливість освіти для інвалідів військової служби та учасників АТО дає розвиток освітніх послуг через мережу Інтернет, що дозволяє отримати освіту в *дистанційному форматі*.

Згідно із ЗУ «Про внесення зміни до ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо звільнення від призову на військову службу під час мобілізації окремих категорій педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників» (№ 570-VIII від 1 липня 2015 р.), призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають: студенти, аспіранти та докторанти, які навчаються на денній формі навчання; наукові працівники, науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів, наукових установ і організацій, які мають вчене звання та/або науковий ступінь, педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів за умови, якщо працівники зазначених категорій працюють за основним місцем роботи не менше ніж на 0,75 ставки в таких навчальних закладах, наукових установах і організаціях.

Згідно із ст. 61 ЗУ «Про освіту», розмір плати за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг для осіб, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, зменшується з урахуванням перерваного та оплаченого строку навчання.

Згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення АТО, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» (№ 425-VIII, червень 2015 р.), передбачено посилення державних гарантій здобуття професійно-технічної та вищої освіти категоріями громадян, перерахованими у назві Закону, шляхом надання їм державної цільової підтримки, яка передбачає: повну або часткову оплату навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти; соціальну стипендію; безоплатне забезпечення підручниками; безоплатний доступ до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатне проживання в гуртожитку; інші заходи, затверджені Кабінетом Міністрів України.

Згідно з п. 23 ст. 15 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) та працівники ЗС України, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, особи рядового, начальницького складу МВС України, військовослужбовці МВС, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, брали участь в

АТО, забезпеченні її проведення, а також працівники підприємств, установ, організацій, яких залучали до участі в АТО в порядку, встановленому законодавством *мають право* на вступ поза конкурсом до державних та комунальних вищих навчальних закладів на спеціальності, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів відповідно державного та місцевих бюджетів.

Згідно з п. 21 ст. 16 цього ж Закону перераховані особи *мають право* на безоплатне навчання і перенавчання нових професій за місцем роботи в учбових закладах системи державної підготовки і перепідготовки кадрів, а також у платних навчальних закладах і на курсах.

Сфера дії ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (згідно із ст. 3) поширюється на військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти.

Згідно із ст. 13 цього Закону, військовослужбовці мають право на навчання (у т.ч. на отримання післядипломної освіти) у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців. Військовослужбовцям, які прийняті на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу після здобуття базової або повної вищої освіти за державним замовленням, дозволяється навчатися в інших ВНЗ без відриву від служби після проходження ними строку служби, який дорівнює часу їхнього навчання для здобуття попередньої вищої освіти. Іншим категоріям військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби) дозволяється навчатися в інших ВНЗ без відриву від служби в порядку, визначеному відповідними положеннями про проходження військової служби громадянами України.

При зміні військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, або тими, хто перебуває на кадровій військовій службі, місця проходження військової служби, а також при звільненні з військової служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів члени їх сімей, які навчаються (виховуються) у державних навчальних закладах, мають право переводитися до державних навчальних закладів, найближчих до нового місця проходження військової служби або місця проживання.

Українські захисники, які були *учасниками АТО* і зазнали істотних втрат здоров'я, мають можливість здобути вищу освіту або пройти перекваліфікацію, щоб продовжити професійну діяльність та надалі бути активними громадянами українського суспільства.

Всі питання, пов'язані з конкретною процедурою вступу на навчання до державних освітніх установ Міносвіти, повинні вирішуватися через кадрові органи військових частин і безпосереднє звернення до навчального закладу.

Для військовослужбовців, які проходили військову службу за контрактом та звільнилися з військової служби за станом здоров'я, встановлені суттєві *пільги при вступі до навчального закладу*. Так, вони мають право на вступ у

державні освітні установи без вступних іспитів:

- на *перший* та *наступні курси* державних освітніх установ середньої професійної освіти – особи, що закінчили середні військові освітні установи;
- на *перший* курс державних освітніх установ середньої професійної освіти – особи з освітою не нижче основної загальної освіти;
- на *перший* та *наступні курси* державних освітніх установ вищої професійної освіти – особи, що мають незакінчену вищу або вищу військову професійну освіту;
- на *підготовчі відділення* державних освітніх установ вищої професійної освіти – особи, що закінчили загальноосвітні заклади середньої (повної) загальної освіти або середньої професійної освіти.

Прийом зазначених громадян в державні освітні установи професійної освіти проводиться протягом усього навчального року, в тому числі додатково до встановлених цим освітнім закладом планів прийому.

Згідно із Наказом Міністерства освіти і науки України від 11.06.2015 № 615 «Про внесення змін до Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2015 році», демобілізовані українські військові мають змогу вступити до вищих навчальних закладів (ВНЗ), не складаючи ЗНО, а тільки за результатами іспитів, де зазначається, що брати участь у конкурсі тільки за результатами вступних екзаменів із конкурсних предметів у ВНЗ мають право особи, звільнені з військової служби у рік вступу до ВНЗ.

Для контролю за якістю та обсягом послуг з професійного навчання учасників АТО застосовується наказ МОН, Мінекономіки та Мінфіну від 23 липня 2010 р. № 736/902/758, зареєстрованого в Мін'юсті 30 листопада 2010 р. за № 1196/18491 «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами».

У рамках спільної освітньої ініціативи *Міністерства освіти і науки України, Центру освітнього моніторингу та Євромайдану SOS* учасники АТО з інвалідністю можуть здобути освіту в різних галузях, передусім з інформаційних технологій, права, менеджменту, фінансів і кредиту, бухгалтерського обліку і аудиту, педагогіки. Навчання або перекваліфікація відбувається в спеціальних групах підготовчого відділення та університетських групах. Можливі заочна, дистанційна і денна форми навчання.

Основною системою освіти інвалідів військової служби стає система *безперервної професійної освіти*, яка повністю відповідає завданням професійної реабілітації інвалідів. Вона розглядається: 1) як провідна складова частина безперервної освіти; 2) як освітня потреба особистості, що має певний рівень професійної мотивації.

Однією з особливостей отримання професійної освіти інвалідами-учасниками БД є наявність серед них 2-х категорій військовослужбовців: 1) *солдати*, в т.ч. строкової служби, і ті, що продовжують службу за контрактом; 2) *офіцери*, тобто особи, що мають професію, в т.ч. закінчили військові освітні установи. Кожен з етапів отримання нової професії (спеціальності) у інвалідів військової служби має свої особливості.

Так, якщо в цілому професійна переорієнтація особистості, спрямована на пошук і підбір нової роботи, будується на розумінні загальних

закономірностей цього процесу, прогнозуванні можливостей і змін психічного стану, знанні основних чинників – об'єктивних і суб'єктивних, що впливають на кінцевий успіх переходу до іншої діяльності, то у інвалідів-військовослужбовців вона має свої особливості, зумовлені віком і наявністю військової професії.

Перша особливість полягає в тому, що у дорослого інваліда, підготовленого в своїй області фахівця, вже є сформовані в попередній діяльності знання, навички, певні особистісні якості. Розвинені здібності і професійна кваліфікація людини – це найважливіша індивідуальна і суспільна цінність. Втрата при переході на нову роботу вже сформованого професійного потенціалу фактично непоправна і для особистості, і для держави.

Іншою найважливішою особливістю переходу зрілої людини до нової діяльності є зниження з віком об'єктивних можливостей розвитку її індивідуальних якостей, формування нових знань і навичок. Зростає психологічна «ціна» будь-якого виходу особистості за межі вже звичного, усталеного функціонування. Кожна подібна зміна супроводжується в зрілості найважчими внутрішніми переживаннями, стресовими станами, глибокими кризовими колізіями. Одночасно збільшується тривалість оволодіння новою професією.

У професійному відношенні кожен вік має свої переваги. У зрілої людини в структурі пріоритетів такого роду на провідні позиції виходять, компенсуючи неминуче зниження потенціалу розвитку, можливості якісної перебудови здібностей, практичний досвід, знання, стійкі індивідуальні якості.

В умовах економічної реформи вік людини є найважливішим професійним фактором. З урахуванням становища на ринку праці, специфіки професійних інтересів і можливостей в економічних умовах сьогодення, особливостей психологічного стану при радикальній зміні сфери діяльності, можна виділити *3 вікові групи* звільнених з військової служби: 1) до 30 років; 2) 31-45 років; 3) понад 45 років.

Офіцери *у віці до 30 років*, як правило, звільняються без права на пенсію. Це обмежує їхні фінансові можливості, але дозволяє зареєструватися в службі зайнятості і користуватися в повному обсязі пільгами з питань перепідготовки та працевлаштування.

Сильними сторонами кадрових військовослужбовців *у віці 31-45 років*, як показує практика, є: освіта, досвід роботи з людьми і технікою, висока відповідальність, мобільність, готовність бути «людиною команди», вміння протистояти труднощам, яких на їхньому шляху було вже чимало.

Інваліди – учасники БД *у віці понад 45 років* – є грамотними і досвідченими фахівцями з високим соціальним і професійним статусом у своїй сфері діяльності. Але до професійної перепідготовки за сучасними ринковими спеціальностями, як правило, не прагнуть. До того ж за віком не мають права на безкоштовне (за рахунок коштів Служби зайнятості) перенавчання.

При плануванні заходів щодо професійної реабілітації, в т.ч. професійного навчання та перенавчання, інвалідів військової служби найважливіше місце набувають питання профілю професійної підготовки в рамках військової спеціальності. На ринку праці з урахуванням профілю

професійної підготовки найбільш благополучно відчувають себе колишні військовослужбовці, спеціальність яких має прямі аналоги або споріднені спеціальності в цивільних сферах діяльності. Сьогодні легко знаходять роботу військові медики, юристи, автомобілісти, будівельники, фахівці фінансових органів та т.п. Легше використовувати свою професійну підготовку після звільнення в запас тим, хто був призваний на військову службу після закінчення цивільного ВНЗ і в армії використовувався у відповідності зі своєю вузівської підготовкою. У той же час дипломи про цивільну професійну підготовку, які формально отримують випускники майже всіх вищих військово-навчальних закладів, практичної цінності на ринку праці не мають.

Питання про подібність військових і цивільних спеціальностей – один з найважливіших в ситуації переходу інвалідів з числа колишніх військовослужбовців – учасників БД до роботи в народному господарстві. При зіставленні спеціальностей, аналогічних («наскрізних») для армії і народного господарства (наприклад, медичних, будівельних і т.п.), зовнішніх ознак буває достатньо. Пошук же споріднених видів діяльності на виробництві для основної маси, здавалося б, далеких від цивільного життя військових професій, пов'язаних, наприклад, зі штабною роботою, управлінням бойовою технікою та озброєнням, де зовнішня схожість далеко не є очевидною, неможливий без аналізу, враховує більш глибокі, психологічні особливості роботи. При переході від однієї професії до іншої доцільно враховувати будь-яку, навіть мінімальну відповідність між ними, прагнути використовувати при освоєнні нових обов'язків кожну із вже сформованих у колишній діяльності індивідуальних якостей, стереотипів службової поведінки, професійних знань навичок. Інша складність оцінки подібності військових і цивільних професій пов'язана з їх різноманіттям. Послідовне порівняння офіцером своєї спеціальності, з кожним із 40 тисяч видів цивільного праці окремо, виявляється процедурою практично нездійсненою.

Для виділення споріднених військових і цивільних спеціальностей найкраще підходить **класифікація Петрова В.П.** (1993), що включає 7 профілів професійної діяльності: 1) організаторський (командний, управлінський); 2) соціально-педагогічний; 3) інженерно-технічний; 4) операторський; 5) оперативно-штабний (диспетчерський); 6) екстремальний; 7) забезпечувальний.

Організаторський профіль діяльності найбільш широко представлений сьогодні у Збройних Силах та сучасній економіці. Одночасно це і найвідповідальніший напрямок діяльності, що визначає насамперед успіх будь-якої справи і колективу. *Приклади спеціальностей даного профілю в армії* – це командири підрозділів і частин, їх заступники, начальники відділень (відділів, управлінь, установ, служб і т. д.), інші фахівці, що мають в прямому підпорядкуванні особовий склад. *У цивільних умовах* – це виконавчі (технічні) директора, адміністратори, менеджери-організатори підприємств (фермерських господарств, по роботі з персоналом, у підприємницькій діяльності тощо), бригадири, майстри та ін.

Фахівці соціально-педагогічного профілю також мають справу з людьми, але їх завдання – не керувати підлеглими, а справляти на людей

виховний вплив, навчати їх, вирішувати проблеми психологічного та міжособистісного характеру, сприяти подоланню труднощів у професійній діяльності та в побуті, в умовах кризових ситуацій. У цій роботі необхідні знання з педагогіки, соціології, психології, політико-соціальних, культурно-освітніх, юридичних, медичних, санітарно-гігієнічних питань, володіння методами виховання і навчання, впливу в індивідуальній бесіді прийомами зняття стресу тощо. В *армії* до представників цієї групи професій можна віднести заступників командирів по роботі з особовим складом, психологів підрозділів, військових соціологів (юристів, журналістів, екологів), викладачів вузів, культпросвітпрацівників, військових гігієністів (епідеміологів) та ін. В *цивільному житті* – це вчитель, методист позашкільного закладу, вихователь, тренер, соціальний працівник (на виробництві, в житловому районі, з важкими підлітками, інвалідами, пенсіонерами тощо), організатор соціальної роботи, демограф, соціолог, юрист, психолог-консультант, психолог-менеджер, менеджер по роботі з кадрами, агент страхової медицини, комерційний (страховий, податковий, рекламний) агент, дилер, маклер, еколог тощо.

Інженерно-технічний профіль діяльності пов'язаний з конструюванням, введенням в дію, обслуговуванням та експлуатацією, усуненням тимчасових несправностей, капітальним ремонтом техніки складних АСУ. Для успішного виконання своїх обов'язків їм необхідно мати інтерес до роботи з технікою, аналітичне мислення, наполегливість, технічну кмітливість, схильність до ручного ремесла, просторову уяву, а також широку загальнонаукову підготовку в галузі фізики, механіки, радіоелектроніки, добре володіти математичним апаратом, глибоко знати зразки відповідної техніки. Інженерно-технічний склад *армії* досить різноманітний. До його представників можна віднести заступників командирів по технічній частині, фахівців зв'язку, автомобільної (бронетанкової, інженерної та ін.) служб, конструкторів військової техніки, фахівців ремонтних парків, техніків підрозділів тощо. У *народному господарстві* – це головні інженери, механіки по автотранспорту, майстри з ремонту телерадіоапаратури, комп'ютерної, автомобільної та іншої техніки, механіки автоколони, електромеханіки, слюсарі-механіки, електромонтажники, техніки-технологи, інженери-електрики тощо.

Операторський профіль професійної діяльності пов'язаний з безпосереднім управлінням різними (рухомими і нерухомими) технічними об'єктами, системами. У фахівців даного профілю також можна виділити загальні якості, необхідні їм для успішного виконання своїх обов'язків, незалежно від того, в якій сфері діяльності (військової або цивільної) вони працюють і якими конкретними зразками техніки керують. *Прикладами* операторських професій можуть бути: в *армії* – оператор ЕОМ (АСУ РЛС), офіцер наведення, військовий льотчик тощо; в *цивільній діяльності* – оператор пульта управління (ЕОМ, АСУ), радіооператор, телефоніст, радіотелеграфіст, оператор верстатів з ЧПК, складач, ювелір-гравер, професійний фотограф і т. д. До цього ж класу треба віднести (у ЗС та народному господарстві) велику групу водійських спеціальностей різного профілю.

Оперативно-штабний профіль діяльності пов'язаний з обробкою великих обсягів різної інформації, розрахунками, роботою з цифрами,

таблицями, диспетчерською діяльністю, плануванням, підготовкою та прийняттям відповідальних рішень (нерідко з відтермінованим результатом дії), що істотно впливають на ефективність управління військами і виробництвом.

До фахівців даного профілю можна віднести: у *Збройних Силах* – оперативних працівників штабів усіх рівнів, штатних оперативних чергових командних пунктів, штурманів ВПС і ВМС, військових фінансистів тощо; в *цивільній діяльності* – операторів у банку, брокерів, диспетчерів руху, чергових по залізничній станції, штурманів цивільного повітряного і морського флоту, розподільників робіт, діловодів, креслярів-конструкторів, топографів, таксаторів, фінансистів, бухгалтерів, економістів, програмістів тощо.

Діяльність **фахівців забезпечувального профілю** досить різноманітна. Вона пов'язана з вирішенням різних завдань із забезпечення практичної роботи та повсякденному житті окремих людей, колективів, військових формувань виробництва. До даного профілю в *армії* відносяться численні фахівці всіх служб тилу ЗС, ряд фахівців медичної та фінансової служб; в *народному господарстві* – це заступники директора з постачання, помічники директора з господарських питань, агенти з постачання (збуту), менеджери з роздрібною торгівлі, експедитори, комірники, продавці тощо.

Фахівці екстремального профілю здійснюють свою діяльність в умовах найбільшої небезпеки як у мирний, так і у воєнний час. Їх праця пов'язана з реальною загрозою для здоров'я і життя. Для виконання своїх завдань використовують спеціальне спорядження. Основні ПВЯ: високі вимоги до здоров'я та психофізіологічної підготовки, до вольових якостей (сміливість, рішучість, витримка), колективізм, готовність до дій в обстановці, що раптом змінилась, точність та швидкість зорового (слухового) сприйняття, стійкість та концентрація уваги, швидкість мислення та оперативної пам'яті. В *армії* такі фахівці переважають в повітрянодесантних військах, морській піхоті, розвідувальних підрозділах, є у військах радіаційного, хімічного та біологічного захисту, а також сапери, снайпери тощо. В *цивільній діяльності*: рятувальники ДСНС, працівники органів внутрішніх справ, охоронці, інкасатори, промислові альпіністи, підричники на лісових роботах, промислові мисливці, егері, майстри водолазних робіт, інструктори парашутної служби, інструктори-методисти з туризму. Проте багато з цих спеціальностей за вимогами до стану здоров'я протипоказані для інвалідів військової служби.

Слід мати на увазі, що споріднені професії, на відміну від аналогічних («наскрізних»), не мають повної схожості між собою і, отже, не забезпечують можливості прямого переходу (без хоча б мінімальної перепідготовки, можливо, на робочому місці) з однієї діяльності на іншу. Але врахування і використання вже вироблених у фахівця індивідуальних якостей, певних прийомів практичної роботи, досвіду розв'язання аналогічних за вимогами до людини службових ситуацій, дозволяють розраховувати, що вона за більш короткий термін і більш якісно освоїть споріднену діяльність і буде виконувати її з великим успіхом і задоволенням.

ЗАЙНЯТИСТЬ ІНВАЛІДІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА УЧАСНИКІВ АТО. ФОРМИ І МЕТОДИ РОБОТИ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ З УЧАСНИКАМИ АТО

Аналіз ситуації, що складається на ринку праці, свідчить про те, що у інвалідів військової служби, в т.ч. і колишніх військовослужбовців АТО, нерідко виникають серйозні складності з працевлаштуванням, а, отже, із інтеграцією в громадянське суспільство, що може призвести до соціальної напруги. Існує ряд загальних труднощів, з якими доводиться сьогодні стикатися більшості військових-інвалідів.

1. Військовим не завжди вистачає гнучкості, поступливості у спілкуванні з оточуючими. Прямота і жорсткість їх суджень часом викликають подив, нерозуміння. Ці особливості бажано враховувати службі зайнятості при роботі з інвалідами військової служби при їх працевлаштуванні та формуванні ІПР в центрі МСЕ.

2. Інформаційна та методична невідповідність військовослужбовців до дій на «мирному» ринку праці, грамотному пошуку підходящої роботи. Якщо інвалід з числа цивільних орієнтується в мирних професіях, то військовослужбовцю це представляє певні складності. Ці люди не знають особливостей ринку праці в своєму регіоні.

3. Більшість наявних сьогодні на ринку праці вільних місць не відповідає рівню освіти і професійної кваліфікації інвалідів з числа військовослужбовців (особливо офіцерський склад). Дана ситуація посилюється тим, що в органах служби зайнятості через слабе знання специфіки військових професій не завжди готові надати конкретну індивідуальну допомогу колишнім військовим при працевлаштуванні, а особливо інвалідам.

4. Найчастіше це люди у віці і їм доводиться кардинально міняти професію, налагоджувати нові зв'язки, а це тягне емоційні перевантаження, стреси, психічні зриви.

У зв'язку з цим необхідна розробка комплексу попереджувальних заходів, спрямованих на вирішення найбільш складних питань переходу військовослужбовців (і, в першу чергу – інвалідів) від військової служби до цивільного життя.

У той же час необхідно враховувати, що у цих людей є *переваги перед представниками інших соціальних груп*. До числа таких якостей можна віднести: 1) професійну кваліфікацію (за своєю спеціальністю) та досвід практичної роботи; 2) загальну технічну грамотність; 3) вміння керувати людьми; 4) готовність взяти відповідальність на себе; 5) дисциплінованість і надійність; 6) організованість; 7) мобільність; 8) готовність підкорятися більшою мірою легітимним установкам, ніж неформальним лідерам; 9) схильність до самовдосконалення, освоєння нових знань і сфер діяльності.

Питання професійної реабілітації та зайнятості інвалідів військової служби мають вирішуватися шляхом розробки та реалізації комплексу *програм реабілітації та соціальної адаптації*, цільових програм сприяння зайнятості. У цих програмах мають бути передбачені заходи щодо працевлаштування

колишніх військовослужбовців, випереджувальне профконсультування ще до звільнення з урахуванням вакансій на ринку праці; інформування органів військового управління і навчальних центрів про бажані напрямки перепідготовки; визначення спеціальностей, що не вимагають планової перепідготовки відповідних категорій військовослужбовців, створення додаткових робочих місць і спеціалізованих підприємств, встановлення квот для прийому на роботу інвалідів, надання послуг з професійної орієнтації тощо.

В Україні таких програм було декілька, остання з них – *Концепція Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців*, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року, схвалена розпорядженням КМУ від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. В зв'язку з подіями на Сході України постановою КМУ від 31.03.2015 р. № 179 був затверджений Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з соціальної та професійної адаптації учасників АТО (крім військовослужбовців, звільнених у запас або відставку). Згідно із зазначеними документами, перепідготовка військовослужбовців-інвалідів, звільнених з військової служби, повинна здійснюватися з урахуванням їх індивідуальних особливостей, послідовності професійного розвитку людини до і після звільнення з військової служби і будуватися на основі хорошого знання потреб ринку праці у фахівцях різного профілю, тобто повинна передбачати працевлаштування тих, хто пройшов навчання. Перепідготовка військовослужбовців повинна бути орієнтована на принципово нові напрямки діяльності, сучасні професії, що з'являються, бізнес.

В цих програмах *професійна адаптація* – залежно від професії – трактується як спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування.

Працевлаштування колишніх військовослужбовців, які не потребують перепідготовки за новими спеціальностями, перепідготовка колишніх військовослужбовців за цивільними спеціальностями і їх працевлаштування, а також співпраця з ГО та фондами, які займаються питаннями соціальної адаптації військовослужбовців, – входять до сукупності заходів *соціальної адаптації* колишніх військовослужбовців. Отже, соціальна адаптація інвалідів військової служби та учасників АТО нероздільно пов'язана з їх професійною реабілітацією.

Порядок отримання послуг з професійної адаптації: особа повинна мати посвідчення УБД (інваліда війни або учасника війни) та документ, що підтверджує безпосереднє залучення до виконання завдань АТО в районах її проведення. Таким документом може бути один із нижчезазначених (оригінал або його копія):

- наказ Антитерористичного центру при СБУ або інший документ, який підтверджує залучення особи до виконання завдань АТО в районах її проведення;

- довідка про безпосередню участь особи в АТО, згідно з додатком до *Порядку надання статусу учасника бойових дій* особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення, затвердженого *постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413*;

- рішення відомчої (міжвідомчої) комісії про встановлення особі статусу учасника БД, як такої, що захищала незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брала безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення.

Перепідготовка за цивільними спеціальностями всіх категорій кадрових військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби у зв'язку з інвалідністю, здійснюється в *різних видах навчальних закладів*: 1) державних освітніх установах Міносвіти; 2) навчальних центрах професійного навчання Державної служби зайнятості України; 3) недержавних центрах перепідготовки, приватних навчальних закладах; 4) інших навчальних центрах.

Згідно із *ЗУ «Про зайнятість населення»* (ст. 30) право на підтримання конкурентоспроможності шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності мають певні категорії громадян, серед них є:

- *особи, звільнені з військової служби* (крім військовослужбовців строкової служби), служби в органах внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції або Державної кримінально-виконавчої служби України у зв'язку із скороченням чисельності, штату або за станом здоров'я до досягнення ними встановленого [ст. 26](#) *ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* пенсійного віку, за наявності вислуги не менше 10 років, які не набули права на пенсію відповідно до *ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»*;

- *особи, звільнені з військової служби після участі у проведенні АТО*, з числа інвалідів до отримання права на пенсію відповідно до *ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»*.

Вибір професії (спеціальності) із затвердженого переліку, форми та місця навчання здійснюється особою.

Забезпечення прав інвалідів на працевлаштування та оплачувану роботу здійснюється шляхом їх безпосереднього звернення до підприємств, установ, організацій чи міських та районних центрів зайнятості.

Можна виділити 3 *варіанти працевлаштування*:

- безпосереднє *працевлаштування за аналогічною або спорідненою професією* (допідготовка можлива в процесі роботи) або здійснення нової професійної зайнятості на основі інтересів досвіду і знань, набутих під позапрофесійної діяльності, включаючи створення своєї справи;

- короткочасна перепідготовка (перекваліфікація за *суміжною професією*, що має схожість за складом вимог до людини з колишньою діяльністю);

- професійне навчання (підготовка) за принципово новою спеціальністю.

В умовах серйозних економічних негараздів ліквідуються або скорочуються багато підприємств, установ та відомств. Тому, вибираючи конкретну професію, інваліду потрібно рекомендувати також враховувати усталеність, перспективність професії. Можливо, що в плані профорієнтації краще зорієнтуватися на напрямок, сферу праці, вже потім на конкретний вид діяльності.

При розгляді питання про професійну реабілітацію інвалідів важливим є питання про подібність військових і цивільних спеціальностей і в ньому повинен певною мірою орієнтуватися як спеціаліст з реабілітації, що складає ППР, так і профконсультант, що проводить потім роботу з інвалідом військової служби.

Питання про професійну освіту та перепідготовку інвалідів військової служби потребує спеціального рішення у разі виникнення інвалідності.

В умовах ринкової економіки необхідно, щоб професійна освіта інвалідів передбачала навчання конкурентоспроможним і престижним професіям, основам підприємницької діяльності, що буде служити забезпеченню рівності можливостей інвалідів у плані зайнятості. Методологія освіти інвалідів повинна передбачати розвиток здібностей інвалідів засвоювати знання і здобувати нові навички, при цьому повинні враховуватися особливості патології, а для навчання при необхідності повинні застосовуватися допоміжні засоби.

Професійне навчання інвалідів повинно обов'язково сполучатися з проведенням медичної та соціальної реабілітації, що є одним їх найважливіших факторів при інтеграції цього контингенту в звичайні освітні установи.

Для інвалідів можлива система курсового навчання. Ця система в короткі терміни, що, як правило, складають 2-6 місяців, забезпечує оволодіння найпростішими робочими спеціальностями, які найчастіше не потребують високого рівня загальної освіти, та (або) освоєння суміжних спеціальностей в рамках вже наявної професії та освоєння нової професії на базі наявної професійної освіти, при якому значна частина набутих раніше знань і умінь може бути використана в рамках знову обраної професії (спеціальності).

Так, *Вінницький міжрегіональний центр професійної реабілітації інвалідів «Поділля»* проводить комплексну реабілітацію військовослужбовців АТО, які отримали інвалідність. Слухачі «Поділля» можуть обирати серед двох десятків професій (адміністратори, оператори котельні, офісні службовці-бухгалтери, перукарі, флористи, оператори комп'ютерного набору, візажисти, кравці, взуттєвики, касири тощо), безкоштовно навчатися, жити і харчуватися, отримати повний спектр медичних послуг. Усім випускникам після реабілітації видають дипломи державного зразка і допомагають із працевлаштуванням. Для проходження реабілітації в Центрі потрібно представити зроблені на МСЕК рекомендації ППР та направлення від УП та СЗН за місцем проживання.

В системі Міністерства соціальної політики діють і інші центри професійної реабілітації, де можуть отримувати послуги інваліди-учасники АТО: Всеукраїнський центр професійної реабілітації (с. Лютіж Київської

області), Буковинський міжрегіональний центр професійної реабілітації інвалідів (м. Чернівці), Львівський міжрегіональний центр соціально-трудової, професійної та медичної реабілітації інвалідів та інші.

Забезпечення зайнятостю інвалідів здійснюється: 1) на звичайних підприємствах; 2) на спеціалізованих підприємствах, які використовують працю інвалідів; 3) в надомних умовах; 4) організацією підприємництва; та 5) самозайнятстю.

Пріоритетною сферою зайнятості для інвалідів є робота на *звичайному підприємстві*, оскільки сприяє найбільш повній інтеграції їх у суспільство та представляє більш широкий вибір робочих місць, що дозволяє підібрати роботу, що найбільшою мірою відповідає можливостям і бажанням інваліда.

При неможливості працевлаштування інваліда на *звичайному підприємстві*, необхідно працевлаштовувати його на *спеціалізованому підприємстві*, призначеному для застосування праці інвалідів, що потребують особливих умов праці; в них проводяться реабілітаційні заходи.

На звичайних і спеціалізованих підприємствах для інвалідів створюються *спеціальні робочі місця* в межах встановленої *квоти*. Згідно із ст. 19 ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» для підприємств, установ, організацій встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця.

Інвалідам I і II груп надається *робота вдома*. Організація роботи в надомних умовах можлива для осіб, які мають необхідні житлово-побутові умови, а також практичні навички, або можуть бути навчені цим навичкам для виконання певних робіт. Навчання та підвищення кваліфікації покладається на адміністрацію підприємства.

Пріоритетним напрямком зайнятості інвалідів в умовах ринкової економіки є сприяння *самозайнятості*, що включає в себе *підприємництво*. Цей вид зайнятості може допомогти в адаптації інваліда військової служби до цивільного життя. У сільській місцевості інваліди можуть займатися фермерством або торгово-закупівельною діяльністю (сільськогосподарська продукція), а також виготовленням виробів народних промислів (вироби з берести, дерева). У місті інваліди можуть займатися торгівельно-закупівельною діяльністю, репетиторством; відкривати свою власну справу з ремонту взуття на дому; ремонтом побутової техніки, телерадіоапаратури; виготовленням виробів народних промислів тощо. При роботі з інвалідами військової служби фахівці служби зайнятості повинні звертати увагу на наявні професійні навички та вміння враховувати їх, орієнтуючи інваліда на той чи інший вид діяльності; стимулювати зайнятися підприємницькою діяльністю.

Самозайнятість і підприємництво передбачають: укладення договорів з консультативними організаціями та бізнес-школами на предмет виявлення підприємницьких здібностей і консультаційних послуг; навчання колишніх військовослужбовців основам підприємницької діяльності на спеціальних курсах і в бізнес-школах; стажування та інші форми отримання практичного

досвіду підприємницької діяльності на підприємствах та організаціях недержавного сектора і за кордоном за рахунок передбачених на ці цілі коштів.

Для активізації роботи з військовослужбовцями та інвалідами актуальним є формування банку даних військовослужбовців, звільнених з військової служби, які потребують працевлаштування та перепідготовки, розроблення комплексних програм, що передбачають адаптацію офіцерів запасу, починаючи з перенавчання і закінчуючи створенням нових робочих місць для їх працевлаштування (наприклад, програми підготовки фахівців екологів-автомеханіків, що здійснюють контроль за викидом відпрацьованих газів автомобілів і регулювання карбюраторних двигунів, підготовки фахівців відео- і комп'ютерної графіки, дизайну та реклами).

Важливою формою роботи з працевлаштування залишається проведення обласних, районних та міських *ярмарків вакансій* для військовослужбовців.

Вирішення задач із соціальної адаптації та перепідготовки інвалідів повинно проводитися з урахуванням регіональних особливостей ринку праці.

Важливе місце в професійній перепідготовці військовослужбовців займають органи Служби зайнятості.

Служба зайнятості надає широкий комплекс заходів щодо сприяння професійної реабілітації інвалідів військової служби. Нею розробляються цільові програми забезпечення зайнятості інвалідів військової служби, що створюють умови для їх адаптації, використання інтелектуального та професійного потенціалу. Програми передбачають заходи щодо посилення координаційної діяльності, усунення відомчої роз'єднаності в процесі професійної перепідготовки, працевлаштування інвалідів та учасників БД і включають: 1) організацію комплексу заходів з профконсультування, профорієнтації та психологічної підтримки інвалідів військової служби; 2) професійне навчання цивільним спеціальностям з урахуванням ситуації на ринку праці та гарантованого працевлаштування; 3) навчання основам бізнесу та ринкової економіки, залучення інвалідів військової служби в приватнопідприємницьку діяльність на основі створення власного бізнесу або самозайнятості; 4) створення нових і додаткових робочих місць на підприємствах малого та середнього бізнесу.

Доцільно організувати суміщення періоду реабілітації інвалідів з навчальним процесом, використанням методів дистанційної освіти, поєднанням навчального процесу з практикою підприємницької діяльності.

Служба зайнятості проводить аналіз потреб колишніх військових, інвалідів військової служби, зокрема, учасників АТО, в професійній перепідготовці, виборі напрямків у працевлаштуванні.

Військові можуть влаштуватися не тільки на запропоновані вакансії, а й спробувати відкрити власний бізнес. Для цього служба зайнятості надає їм одноразову матеріальну допомогу.

Крім того, в службі зайнятості військові можуть безкоштовно пройти професійне навчання і отримати нову спеціальність, актуальну на ринку праці, для чого в деяких містах працюють центри професійно-технічного навчання. Так, у Харкові на базі одного з вузів та ІТ-компанії розроблений спеціальний освітній проект для українських військових, демобілізованих із зони АТО.

Перспективну сьогодні ІТ-спеціальність вони зможуть отримати безкоштовно. У плані реалізації різних проектів міжнародної технічної допомоги, зокрема, в ІТ-сфері, великий акцент робиться на освіту, на розвиток креативних просторів. До фінансування проекту долучаються міжнародні організацій-донори. Закінчивши спеціальні курси, військовослужбовці отримують базові навички програмування, які дозволять їм працювати, наприклад, тестувальниками, і отримувати достатньо хорошу заробітну плату.

Проект для вирішення проблеми працевлаштування та перекваліфікації демобілізованих учасників АТО під назвою «Працьовита Україна», який стартував у липні 2015 р. за ініціативи компанії «WOG РІТЕЙЛ», має на меті вирішити завдання із допомоги у пошуку роботи, навчанні воїнів та безпосереднього забезпечення робочими місцями на самій компанії, а також на підприємствах-партнерах проекту. Програма допомагає демобілізованим воїнам АТО у підготовці резюме, розміщенні їх на сайтах із працевлаштування, проходженні курсів із перекваліфікації, власне у працевлаштуванні, для чого залучаються близько 10 тис. організацій середнього та великого бізнесу. Час з моменту подання заявки на працевлаштування до забезпечення демобілізованого воїна робочим місцем – в межах декількох тижнів. При необхідності додаткових навиків період до моменту працевлаштування продовжується на період навчання. В рамках програми є квота на працевлаштування людей з інвалідністю. Програма розрахована на рік. В перспективі передбачена співпраця з Державним центром зайнятості. Партнерами проекту вже сьогодні є такі масштабні громадські організації як «Київська міська спілка ветеранів АТО», «Воїну – гідна праця», «Центр зайнятості Вільних людей».

Головне управління по м. Києву та Київської області ПАТ «Ощадбанк» в рамках сприяння працевлаштуванню осіб, які набули інвалідність під час АТО та втратили постійне місце роботи під час служби, відповідно до їх кваліфікації та потреб банку пропонують посади охоронців, спеціалістів з програмного забезпечення тощо.

Центр допомоги учасникам АТО при Дніпропетровській ОДА, навчальний ІТ центр Level UP і ГО «ІТ Рух Дніпро» організували безкоштовні комп'ютерні курси для учасників АТО. Програма навчання розрахована на 30 тижнів і складається з базових комп'ютерних знань і курсу веб-розробки з використанням мови програмування PHP. Крім того, HR-фахівці навчають правильно складати резюме. Навчання відбувається в центрі LevelUp, на базі вже існуючих курсів.

Обласними службами зайнятості проводиться активна робота щодо з'ясування потреби учасників АТО у працевлаштуванні та професійному навчанні. В центрах зайнятості створені інформаційні куточки, а в обласних госпіталях ветеранів війни за допомогою фахівців служби зайнятості створені інформаційні пункти, де отримують консультації колишні учасники АТО.

Спеціалісти центрів зайнятості забезпечують індивідуальний підхід до учасників АТО. Налагоджено співпрацю з роботодавцями. Завдяки цьому демобілізованих працевлаштовують за професіями, які вони мали до мобілізації або ж пропонують пройти підвищення кваліфікації, підготовку,

перепідготовку в залежності від потреб роботодавців. Проводиться робота щодо з'ясування потреби в професійному навчанні цієї категорії громадян. Їм пропонується професійне навчання, в т.ч. індивідуальної форми, в навчальних закладах областей та центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості.

Вирішувати ці питання допомагають угоди про співпрацю, укладені між обласними центрами зайнятості, департаментами соціального захисту населення ОДА, обласними госпіталями для ветеранів війни, регіональними кризовими психологічними центрами, благодійними фондами та організаціями з питань допомоги армії, громадськими організаціями волонтерів.

В обласних госпіталях ветеранів війни в рамках «Єдиного вікна» для надання послуг українським військовим-учасникам АТО розроблені буклети «Шлях учасника АТО», в яких передбачено, що працівники служби зайнятості займатимуться пошуком місць праці для учасників БД після того, як останні поправлять фізичне й моральне здоров'я, пройдуть увесь процес реабілітації й готові будуть приступити до роботи. В обласних центрах зайнятості працюють регіональні координаційні штаби, які обговорюють механізми працевлаштування інвалідів-учасників АТО, проблемні питання, що виникають під час надання соціальних послуг згаданій групі населення у сфері зайнятості.

Деякі регіональні центри допомоги військовим-учасникам АТО для учасників АТО, що бажають отримати працевлаштування, пропонують спеціально розроблені анкети, які дадуть змогу визначити напрямки роботи (навчання, перенавчання або допомога з пошуком роботи). Приклад такої анкети представлений у *Додатку*.

ГО «Українська асоціація інвалідів АТО» спільно з Державною Службою України у справах ветеранів війни та учасників АТО проводить програму «Заходи з соціальної та професійної адаптації учасників АТО», спрямовану на працевлаштування ветеранів, їх навчання та перенавчання.

Меморандум про співпрацю та взаємодію між Державною службою зайнятості, Фондом соціального захисту інвалідів, Державною службою України у справах ветеранів війни та учасників АТО, Українським товариством глухих, Українським товариством сліпих та ВОІ «Союз організацій інвалідів», підписаний 14 липня 2015 року, передбачає надання комплексу соціальних послуг учасникам АТО та особам з інвалідністю за участю сторін, що підписали меморандум. Це інформаційно-консультаційні та профорієнтаційні заходи, професійне навчання, сприяння в організації власної справи, працевлаштування тощо. Зокрема, йдеться про професійне навчання службою зайнятості осіб з інвалідністю з подальшим їх працевлаштуванням на спеціальні робочі місця, створені за сприяння Фонду соціального захисту інвалідів. Роботодавці також отримують можливість навчати учасників АТО, які не є безробітними, за затребуваними на ринку праці робітничими професіями та спеціальностями на базі центрів професійно-технічної освіти (ЦПТО) державної служби зайнятості за кошти Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО.

Об'єднання зусиль і, головне, фінансових ресурсів сприятиме розширенню можливостей учасників АТО, які стали інвалідами, отримати

додаткові засоби для досягнення ефективної зайнятості, а також – створенню дієвого механізму взаємодії. Крім того, сторони-підписанти ставлять на меті удосконалення нормативно-правових актів щодо забезпечення безперешкодного працевлаштування та інтеграції інвалідів та учасників АТО в суспільство. Також будуть об'єднані зусилля в здійсненні просвітницької та інформаційно-роз'яснювальної діяльності у суспільстві щодо рівних прав та можливостей інвалідів та учасників АТО у сфері зайнятості та суспільному житті.

Зміни до чинного законодавства в сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування передбачають, що суб'єктам господарювання, які будуть створювати нові робочі місця для учасників АТО, відшкодуватимуться витрати на виплату заробітної плати. Завдяки цьому з'являться дієві механізми залучення пільгових категорій безробітних до продуктивної зайнятості.

Готуються пропозиції до проектів Законів України «Про освіту», «Про професійну освіту» у частині підготовки, поліпшення стану матеріального та кадрового забезпечення навчальних закладів, що здійснюватимуть професійну адаптацію для учасників АТО, надаючи їм кваліфікації за новими професіями, або підвищуватимуть їх професійний рівень за раніше здобутими професіями, спеціальностями на базі професійно-технічних навчальних закладів.

Активно підключаються до вирішення питань професійної реабілітації учасників АТО з інвалідністю *релігійні організації*. Єпархіальним архієреям Української Православної Церкви було рекомендовано створити у ввірених їм єпархіях центри духовної підтримки та реабілітації учасників БД на Сході України та організувати набір волонтерів для професійної підготовки чи перепідготовки воїнів-інвалідів АТО.

Таким чином, в процесі професійно-трудової реабілітації інвалідів військової служби, учасників АТО та інтеграції їх в суспільство до повноцінного життя активну участь приймають державні, громадські, релігійні організації, створюються необхідні заходи для найбільшого задоволення потреб інвалідів в даному виді реабілітації.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРИ ДЕЯКИХ ВИДАХ ПАТОЛОГІЇ

Програма професійної реабілітації інвалідів військової служби **внаслідок травматичних ушкоджень нервової системи** включає: професійну орієнтацію в плані надання консультацій та інформації з питань вибору професії; професійний підбір професії; професійне навчання, перенавчання; перекваліфікацію; психологічну корекцію установок особистості із формуванням установки на професійну реабілітацію; раціональне працевлаштування з організацією робочого місця інваліда, умов, характеру праці, показаних за станом здоров'я; професійно-виробничу адаптацію, пристосування інваліда до конкретної роботи.

Велику допомогу в усуненні складностей при роботі, обумовлених *руховими порушеннями кінцівок*, надають спеціальні робочі пристосування, які можна розділити на 3 групи: 1) *пристосування для пошкодженої кінцівки*, що дозволяють інваліду користуватися нею для виконання роботи (наприклад, при ураженні верхньої кінцівки зі значним порушенням функції схоплення і утримання предметів – спеціальні рукоятки, рукавички, металеві пластини, що одягаються на руку за допомогою манжети); 2) *спеціальні верстати або пристосування до звичайних верстатів* (для дрібних складальних робіт; для швидкого закріплення деталей в слюсарних верстатах за допомогою ножної педалі; різні конструкції з педальним пристроєм для замазки клеєм деталей; преси, кондуктори і т.п.), що значно полегшують або роблять доступним виконання роботи; 3) *раціонально організовані робочі місця*, сидіння і т.п.

Для професійної реабілітації інвалідів з *помірними руховими порушеннями верхньої кінцівки* використовуються такі допоміжні технічні засоби: ті, що полегшують рухи при виконанні роботи (спеціальні верстати, пристосування для дрібних складальних робіт, пристрої до верстатів звичайного типу); пристосування, які раціоналізують робочу позу інваліда і організацію його робочого місця (спеціально обладнані столи, верстати, сидіння, різні транспортери, підйомники та інші пристосування малої механізації). Для професійної реабілітації інвалідів з *вираженим і значно вираженим порушенням рухової функції верхньої кінцівки* використовуються технічні засоби: ті, що полегшують рухи при виконанні робіт (комплекси спеціального обладнання для трудової діяльності, пристосування для роботи однією рукою, подовжувачі ручок, фіксуючі пристрої, для виконання дрібних робіт – кондуктори та ін.); пристрої для компенсації недостатньої функції схоплення і утримання предметів (спеціальні насадки, рукоятки, рукавички, металеві пластини, що одягаються за допомогою манжет на паретичну руку для виконання дій під час роботи); спеціальні пристрої до верстатів, робочого місця, що роблять доступним виконання роботи (різні конструкції пристроїв до звичайних верстатів для виконання робіт придатною рукою і за допомогою ножної педалі).

Для професійної реабілітації інвалідів з *руховими порушеннями нижніх кінцівок* використовуються допоміжні технічні засоби, що полегшують рухи для виконання роботи шляхом перенесення навантаження з хворої ноги на

здорову (пристосування, що забезпечують перенесення педалі преса з електроприводом в сторону здорової лівої ноги у хворого з парезом правої нижньої кінцівки); різні пристосування типу притискачів для утримування тканин, що зшиваються, деталей одягу або притискачі для головних уборів, що забезпечують (також за допомогою пружинного затиску ножної педалі) їх фіксацію при операціях обробки.

Для інвалідів-учасників АТО з **ураженнями опорно-рухового апарату (ОРА)** найбільшою є потреба в раціональному працевлаштуванні, значно менше в профорієнтації та професійному навчанні. У цієї категорії осіб профорієнтація, а потім і працевлаштування, повинні бути орієнтовані на виключення в роботі факторів, що негативно впливають на перебіг хвороби. Такими протипоказаними факторами слід вважати: важку фізичну працю, тривалу ходьбу і наявність навіть при легкій фізичній праці вимушеної статичної пози, роботу при низьких температурах, у приміщенні з підвищеною вологістю, вібрації, НВЧ-поля та інших видів випромінювання. Для осіб інтелектуальної праці показані види трудової діяльності з середнім і низьким рівнем нервово-психічної напруги з неповним робочим днем або неповним робочим тижнем. В зв'язку з тим, що більшість інвалідів військової служби з ураженнями ОРА – це особи працездатного віку, які виконували раніше важку або середньої важкості фізичну працю і втратили здатність до своєї професійної діяльності, то вони потребують не лише правильної профорієнтації, а й перенавчання. Професійна реабілітація цієї категорії інвалідів дозволяє багатьом з них повернутися до суспільно-корисної праці і забезпечити собі економічну незалежність.

Для інвалідів військової служби – учасників БД – **із зоровими розладами** – найважливішими для трудової діяльності є тифлотехнічні засоби та пристосування, якими незрячих забезпечує виробництво в залежності від виду трудової діяльності (спеціальні комп'ютерні прилади, прилади та пристосування для читання, письма по Брайлю, системи «книга, що говорить»); для осіб з остаточним форменим зором та слабозорих необхідними є спеціальні засоби корекції зору, приставки, що збільшують, лупи тощо).

Тифлотехнічні засоби, тренування зору необхідні для здійснення широкого кола заходів професійної реабілітації, тому вже на ранніх етапах необхідно здійснення мір елементарної реабілітації, що активізують здатність незрячого до самообслуговування, орієнтації, пересування тощо.

Велика увага приділяється *ранній професійній реабілітації*, можливості набуття інвалідами військової служби – учасниками БД (в т.ч. АТО) – професій, що дозволили б їм працювати на звичайних підприємствах або в спеціально створених умовах, в т.ч. на підприємствах сліпих. Окрім загальної системи професійно-технічного навчання необхідно враховувати можливості навчання в системі Міністерства соціальної політики України, в центрах реабілітації, також об'єднаннях і підприємствах Українського товариства сліпих.

Професійна реабілітація та працевлаштування цієї категорії інвалідів мають важливе значення для зменшення їх соціальної недостатності.

НЕВИРШЕНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА УЧАСНИКІВ АТО

Антитерористична операція на Сході України висвітила значну кількість проблем у системі професійно-трудової реабілітації інвалідів військової служби та учасників АТО. З метою підвищення її ефективності необхідно:

1. Об'єднати зусилля державних установ та громадських організацій України для безперешкодного працевлаштування та інтеграції інвалідів та учасників АТО в суспільство.

2. Розробити чіткий механізм працевлаштування даного контингенту інвалідів після надання їм необхідної комплексної психологічної підтримки.

3. Залучати фінансові стимули для працедавців, які працевлаштовують інвалідів бойових дій.

4. Посилити контроль за дотриманням роботодавцями соціальних гарантій таких військовослужбовців та у разі виявлення порушень вжити відповідних заходів з відновлення порушених прав. У разі необхідності зазначені установи мають сприяти забезпеченню оформлення допомоги по безробіттю демобілізованим із військової служби в найкоротші строки, надання таким особам послуг з працевлаштування, професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації.

5. Вирішення проблеми трудової зайнятості інвалідів вимагає наукового обґрунтування створення системи трудової зайнятості цієї групи населення, що включає комплексне дослідження медико-функціональних, економічних, психологічних, правових та інших аспектів.

6. Кабінет Міністрів спільно з обласними та КМДА повинні затвердити Державну цільову програму соціально-трудової реабілітації та адаптації учасників АТО, передбачивши побудову співпраці з міжнародними організаціями щодо започаткування нових і продовження реалізації наявних відповідних міжнародних проектів. Відповідні програми мають бути затверджені і на регіональному рівні.

7. Серед невідкладних завдань Уряду – опрацювання питання створення Єдиного державного реєстру учасників бойових дій. Слід вести статистику осіб, які беруть/брали участь в АТО, яким необхідна психологічна, юридична, допомога, а також допомога у працевлаштуванні, протезуванні, реабілітації тощо. Необхідно виробити чіткий механізм взаємодії між юристами, психологами, громадськими організаціями, волонтерами, у наданні вичерпної інформації щодо можливості отримання допомоги особою, яка брала/бере участь в АТО, з тих чи інших питань.

8. Органи влади мають посилити роботу щодо забезпечення інформаційної підтримки для надання консультативної допомоги з питань професійно-трудової реабілітації інвалідам військової служби та учасникам АТО, надання їм відповідних послуг за принципом «єдиного вікна»; сприяти залученню волонтерів, волонтерських організацій до заходів щодо соціальної реабілітації і адаптації учасників АТО.

Таким чином, професійно-трудова реабілітація інвалідів військової служби, учасників АТО має найважливіше значення для інтеграції їх в суспільство до повноцінного життя. На сьогодні в Україні створена необхідна нормативно-правова база професійно-трудової реабілітації інвалідів військової служби та учасників АТО, а саме – отримання інвалідами військової служби відповідного рівня професійної освіти з урахуванням стану їх здоров'я і наявних у них знань, досвіду та вмінь, отриманих у процесі проходження військової служби. Необхідно спільними зусиллями органам державної влади, місцевого самоврядування, громадському сектору та засобам масової інформації постійно проводити інформаційні компанії з метою роз'яснення прав та соціальних гарантій, а також механізму їх реалізації, особам, які брали/беруть участь в АТО, та членам їх родин.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Абдурахманов Р.А. Психологические трудности в общении, их коррекция у ветеранов боевых действий в Афганистане: Дисс ... канд. психол. наук. – М.: ВПА, 1994. – 223 с.
2. Бендюков М.А. Интеграция подходов к профориентации // Человеческие ресурсы. – 1998. – №2. – С. 18-21.
3. Захарова Е.А. Рекомендации по эффективной интеграции инвалидов боевых действий и военной службы России в общество посредством внедрения инновационных технологий // Медико-социальные проблемы инвалидности. – 2012. – № 2. – С. 90-94.
4. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий / МГУ им. М.В. Ломоносова, Обнинский гор. психол. центр «Детство». – Обнинск: Принтер, 1993. – 57 с.
5. Кузнецова И.В. и др. Психологическое консультирование инвалидов. Ярославль: Центр «Ресурс». – 1996. – С. 170.
6. Луценко О.Л. Тести для вибору професії / О.Л. Луценко. – Київ: Майстер-клас, 2011. – 144 с.
7. На допомогу захисникам Батьківщини. Права і пільги для учасників АТО та членів їх сімей – підстави та порядок отримання, рекомендації, довідкова інформація. – Автори: Вітка Ю., Горюк Н., Страхова В. та ін. / За ред. Крамаренка О. – FMI, Inc., 2015. – 111 с.
8. Петров В.П. Психологические проблемы профессиональной переориентации взрослых // Психол. журн. – 1993. – № 3. – С. 54-69.
9. Пільги, гарантії та права учасників АТО: Методичні рекомендації. – Київ: БО БФ «КОЛО», ГО «Юридична Сотня», 2015. – 60 с.
10. Сивуха Т.А. Характеристика клинико-функциональных нарушений у инвалидов боевых действий с патологией нервной системы. Особенности медико-социальной экспертизы. Модель комплексной программы реабилитации // В кн.: Вопросы медицинской, профессиональной, социальной реабилитации инвалидов военной службы: Сб. инф.-метод. материалов. – М., 1990. – С. 47-53.
11. Шевчук С.В. Психодіагностика в професійній реабілітації інвалідів: Науково-медичне видання. – Вінниця: В-во ПП «Торговий дім «Едельвейс і Ко», 2010. – 208 с.

Електронні посилання:

12. WOG запускає проект із працевлаштування воїнів АТО – «Працьовита Україна»: [Електронний ресурс]. URL: <http://www.epravda.com.ua/press/2015/07/21/551740/>. – 2015. – 21.07.
13. Анкета опитування учасника АТО щодо соціальної та професійної адаптації: [Електронний ресурс]. URL: https://docs.google.com/forms/d/1Mb5-PLauL9aY97gbpYD5RBAUDrz8-_ssh7w1v32R6W4/viewform?c=0&w=1.
14. В УПЦ наберуть волонтерів, щоб надавати професії воїнам-інвалідам АТО: [Електронний ресурс]. URL: <http://religions.unian.ua/orthodoxy/1092073-v-upts-naberut-volonteriv-schob-nadavati-profesiji-vojinam-invalidam-ato.html>. – 2015. – 14.08.

15. Вперше в Україні підписано багатосторонній Меморандум про співпрацю та взаємодію для забезпечення зайнятості інвалідів та учасників АТО: [Електронний ресурс]. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=372164&cat_id=364661. – 2015. – 14.07.
16. Демобілізовані з зони АТО зможуть безкоштовно отримати ІТ-спеціальність: [Електронний ресурс]. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/uk/news/print/id/26521>. – 2015. – 26.06.
17. Інваліди АТО: [Електронний ресурс]. URL: <http://veteranyato.org/invalidy-ato.html>.
18. Львівський обласний центр зайнятості. Спершу психологічна підтримка, а тоді – робота: [Електронний ресурс]. URL: http://www.dcz.gov.ua/lviv/control/uk/publish/printable_article?art_id=49763. – 2015. – 16.03.
19. Про сприяння працевлаштуванню учасникам АТО: [Електронний ресурс]. URL: <http://www.brovary-rda.gov.ua/povidomlenna-organiv-ladi/prospriannapracevlastuvannuucasniamato>. – 2014. – 22.12.
20. Проведено круглий стіл з питань соціальної, професійної адаптації та психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: [Електронний ресурс]. URL: <http://proftekhosvita.org.ua/uk/news/details/6688>. – 2015. – 30.01.
21. У Вінниці безплатно реабілітують учасників АТО, які отримали інвалідність: [Ел. ресурс]. URL: <http://vinnitsaok.com.ua/2015/02/03/195646#!> – 2015. – 03.02.
22. У Дніпропетровській області стартують курси програмування для бійців АТО: [Електронний ресурс]. URL: <http://dp.ridna.ua/2015/08/03/u-dnipropetrovskij-oblasti-startuyut-kursy-prohamuvannya-dlya-bijtsiv-ato/>. – 2015. – 03.08.
23. Черкаська служба зайнятості. Соціальний захист та сприяння працевлаштуванню демобілізованих військовослужбовців учасників АТО: [Електронний ресурс]. URL: http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/publish/article?art_id=33034. – 2015. – 17.07.

**Анкета опитування учасника АТО
щодо соціальної та професійної адаптації**

*Шановні члени громадської організації «Українська асоціація інвалідів АТО»!
Дана анкета створена для визначення подальшого напрямку роботи:
підвищення фаху, перенавчання на інший фах або працевлаштування.*

* Заповнити обов'язково

ПІБ * _____

Адреса * _____

Телефон * _____

Електронна пошта _____

Освіта * _____

Досвід роботи _____

(попередній досвід роботи: коли, де, ким працювали)

Чи бажаєте займатись власною підприємницькою діяльністю *

Так

Ні

Чи бажаєте підвищити рівень знань/навичок у сфері свого фаху (пройти підвищення кваліфікації)*

Так

Ні

Чи бажаєте Ви пройти загальну перепідготовку та здобути інший фах?*

Так

Ні

Якщо так, то у якому напрямку?

Необхідність працевлаштування у найближчий час (без перекваліфікації)*

Є необхідність

Нема необхідності

Готовність приступити до роботи та навчання з _____

(вказати дату)

Підписано до друку 17.10.2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 2,2
Замовлення № 402
Тираж: 300 шт.

Виготовлювач ФОП Рогальська І.О.
м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 145
тел.: (0432) 43-51-39, 57-65-44
E-mail: dilo_vd@mail.ru
Свідоцтво ВОЗ № 635744 від 01.03.2010 р.